

Felhajtja. Szája szélén lecsordul néhány csepp,
 végiggurul a tenyerén
 (egész falvakat elönthet az áradás).
 Most fázni kezd. Sietve befűt
 (máris itt a március
 és néhányan az édeskés lébe fulladnak);
 közben végigszívta a cigarettát,
 és elegáns mozdulattal
 a hamutálba ejti a csikket,
 majd a zongorán álló fénykép
 felé fordulva morog a bajsza alatt:
 – Ez jó.

Halasi Zoltán

ÉLŐSZÓ

Omar Khajjám négysorosai elé

A „rubái” arab eredetű szó: négysorost jelent. Egészen pontosan „ru-bái” négy fél sort jelent, de a fél sor és a sor közti különbségek fejtegetésébe, nem lévén az arab–perza poétika szakértője, inkább nem bocsátkoznék. Maradjunk a négysorosnál, amely valószínűleg igen ősi alapformája a költészetnek: a sorpár megkettőzéséből születhetett. Négysorosokra kelettől nyugatig mindenütt találunk példákat, népköltészetben és műköltészetben egyaránt.

Négysornyi szöveg jól tagolható, jól felépíthető retorikailag. Gondoljunk a legegyszerűbb népdalra, mondjuk az *EZ AZ UTCA BÁNAT UTCA* kezdetűre: valóságos szerelmi dráma rajzolódik ki belőle négy sorban. „*Ez az utca bánat utca, / bánat kővel van kirakva, / azt is az én rózsám rakta, / hogy én sírva járjak rajta.*” Példánkon megfigyelhető a tartalom elrendeződése: az első sor állítást tartalmaz, a második ennek kifejtő megerősítése-megismérlése, a harmadik sor valamiféle új elem megjelenését hozza (mintegy „ugrik” a szöveg), a negyedik pedig az egészet egybekapcsoló következtetést állít elénk (megtudjuk, hogy itt szerelmi merénylet történt). Próbáljuk bármelyik sort elvenni a szövegből: csonkának, hiányosnak találjuk a történetet. Próbáljunk hozzátoldani bármit: nyúlni kezd, mint a rétestészta, óhatatlanul veszít tömény állagából, ritkássá, lyukacsossá, terjengőssé válik. Mindkét esetben elmondható: egészérzetünk sérül. Ez az egésznek mondott egység – amely véleményem szerint egybeesik a négy sorral mint olyannal – persze elválaszthatatlanul összefügg a népdal énekelt természetével. Valószínűnek tartom, hogy elsődlegesen a dallam szerkezete formálta a szöveget, és nem fordítva. Valami szimmetriaelv jutott itt érvényre és égett a fülünkbe az idők során akusztikus bélyegként.

Mutatis mutandis ugyanez áll a négysoros „rubái”-nak nevezett perzsa változatára. A perzsa költészetben is megvolt ez a forma mind a mű-, mind a népköltészeti hagyomány-

mányban. Csak épp az előbbiben létfilozófiai alapkérdéseket is próbáltak a négy sor segítségével memorizálni, az utóbbiban pedig pl. a karaván vezetőjét biztatni mihamarabbi indulásra, hogy a kedvessel való találkozásra ne kelljen annyit várni. Jellemzője a perzsa rubáinak az oralitás, az alkalmiség, a rögtönzés: régen az írástudók éppúgy ontották az alkalmi rigmusokat, mint mondjuk manapság a jobb vőfélyek nálunk is a falusi lagziban. Keleten máig eleven a népköltészet és a műköltészet szóbeli létformája, nyugaton már papírra, számítógéplapokra dolgozunk. Orientalisták elbeszéléséből tudom, hogy pl. a Közép-Keleten még ma is tízezerszám tudnak idézni verssorokat fejből. Négysorosok is születnek egy-egy lakoma alkalmából úgy, hogy a vendég nevét, kiválóságát ott helyben beleszövik valamilyen összefüggésbe, esetleg tréfás-csattanós formában. A keletiek még ma is skandalva, kántálva, félig-meddig énekelve mondják ezeket a rögtönzéseket. Ha ezt magunk előtt látjuk, akkor előttünk áll a középkor, az a világ, amikor a jobbak negyvenezer párverset betéve tudtak, a Koránt fejből idézték, és képesek voltak néhányszori elolvasás után egész könyveket megjegyezni.

Az élőszó világa volt ez. Volt neki közege: a makámamondóké, akárcsak a népi mesélőké, a piactér zsbongó tömege; a bekiabálásoké, a bravózásoké. Vagy voltak értelmiségi baráti körök: egy mester köré gyűlő tanítványi társaság; értő fülek, fogékonyak a nyelvi finomságokra. Vagy ott volt az udvar: a szultán, a kalifa és tiszttségviselői, ők is elvárogtatták az alkalmi énekes költők bravúrszámaikat. Rubáik tehát sokfelé születtek, de igazi poézisnak a dicsvers, a khászida, vagy a belőle kinövő szerelmes vers, a ghazal, vagy a nagy epikus formák számítottak. Ez utóbbiakat jegyezték le inkább, a rubái olyan volt a műfaj-hierarchiában, mint a bútorok közt a hokedli, egye fene: zsámoly. Odatesszük a konyhába (szobába), de nem feltétlenül büszkélkedünk vele. Gyártották is szakmában, gyártják mind a mai napig.

Omar Khajjám (1048–1132) tollából egyetlen rubái sem maradt fenn. Valószínűleg ő sem tartotta sokra rögtönzéseit, éppúgy, mint az a mai tudós orvos, aki meghitt baráti körben időnként dzsesszt improvizál zongorán, briliáns módon. Ő is elsősorban tudósnak, matematikusnak, csillagásznak tartotta magát, a költészet a műveltség részét képezte, de sem az udvarban nem produkálta magát ilyesmivel, sem egyéb nyilvános helyen. Kortársai nem tartották számon mint költőt. Nem is említik ilyen minőségben. Ám ahogy telt-múlt az idő, mind több és több perzsa versgyűjteményben említik a nevét, hol mint istenkáromlóét, hol mint akihez jellegzetesen szarkasztikus négysorosok fűződnek. A neki tulajdonított rubáik száma egyre növekszik, összességük lassan eléri és (a XVI–XVII. századra) meghaladja a kétezret. Szerzőségével nem áll egyedül, négysorosokat számos más perzsa költőhöz, tudóshoz, híres szúfihoz köt a hagyomány, ám a rubái műfajon belül markáns jegyek jellemzik a Khajjám-féleket. Ilyen jegyek: a már emlegetett szarkazmus, a blaszfémia, az Istennel való bensőséges viszony és a vele szembeni egyenes tartású kiállás, a tudás megkérdőjelezése, a borversek, a hedonizmus stb. Ugyanakkor mindeme jegyek ellenkezője is előfordul nála: a mély és megingathatatlan hit és remény, az ember magasztalása, az önvád stb.

Modern nyugati és keleti filológusok évtizedeket töltenek azzal, hogy megpróbálják különféle ismérvek segítségével elkülöníteni az „igazi” Khajjámokat a „nem igaziaktól”. Változnak a módszerek, gyarapodnak az ismeretek: ami száz éve még igazinak számított (mondjuk azért, mert szerepelt benne a „Khajjám!” önmegszólítás), az ma már nem igazinak számít (merthogy ezt a költői eszközt csak később kezdték alkalmazni a perzsa lírában). Gondolhatnánk, hogy minél régebbi a versek lejegyzése, annál hitelesebb a hagyomány. Ez így is volna, de a középkori-újkori Perzsiában előszere-

tettel hamisítottak versgyűjteményeket is, nemcsak mint nálunk, nemesi armálisokat vagy birtokadományozó okleveleket. Külön vizsgálatok tárgya tehát, hogy mi minősül réginek. Bár a tudósok sokszor eltérő eredményre jutnak a hiteles Khajjámokat illetően, valamiféle konszenzus mintha körvonalazódni látszana. Jelen fordítás Alijev és Oszmanov tadzsik irodalmárok 1959-es szövegkiadásán alapul, a nyersfordítás Simon Róbert munkája. Ebben a Khajjám-kiadásban 293 rubái szerepel, ebből a szerkesztők az utolsó negyvenet tekintik olyan réginek, hogy akár Khajjám is mondhatta őket személyesen. A *Holminak* én ebből a negyvenből válogattam.

Magyarul eddig mintegy tucatnyian közöltek Khajjám-négysorosokat. Többségük közvetítő nyelvből dolgozott (németből, franciából, angolból), néhányan a perzsa eredetire támaszkodtak. Leghíresebb és máig közkezen forgó Szabó Lőrinc RUBAIYÁT-ja. Szabó FitzGerald angol szövegét ültette át magyarra nagy műgonddal, drámai erővel. FitzGerald igen lazán kötődött az eredeti anyaghoz: hol összevont két rubáit, hol hozaköltött két sorhoz még kettőt. A perzsa rubái természetéből adódóan önálló, egyik a másikhoz legfeljebb variánsként vagy tematikailag hasonlóként viszonyul. FitzGerald azonban összekapcsolta őket, nemegyszer úgy, hogy a négy sorból nyolcsoros egyseget csinált: a különálló gyöngyszemeket fölfűzte a XIX. századi szimbolista költő fonáljára. Végül ötös jambusra (U – U – U – U – U –) változtatta az eredeti ritmust (– – U U / – – U U / – – U U – vagy – – U U / – U – U / – – – – ; az első láb konstans, a második és harmadik változó); ez olyan, mintha a hintót homokfutóra cserélte volna. Tíz szótagot csinált tizenkét-tizenhárom szótagból, és mechanikusabbá változtatta a ritmust (mintha egy régi hepehupás utat cserélt volna fel macskakövel). Egyvalamizhez ragaszkodott: az a a x a rímeléshez, bár az eredetiben előfordulnak gyakran bokorrímek (a a a a) is. Tökéletesen elkerülte a figyelmét viszont a perzsa (és az arab) költészet különlegessége: a sorvégi kísérő vagy követő rím: a redif. Márpedig ez nem kis formai nehézség elé állítja az európai átültetőt. Mi is a redif? Valami hasonlót olykor a magyar népdal is alkalmaz: „*Én elmentem a vásárba fél pénzzel, / tyúkot vettem a vásárba fél pénzzel / Tyúkom mondja: kitrákotty! / Kári kittyom, édes tyúkom, mégis van egy fél pénzem.*” De mit csinál a perzsa? „*Ha meghalok, borban mossatok meg engem, / borról legyen szó, mikor temettek engem, / föltámadáskor, ha majd kerestek engem, / a kocsmajtó porában lettek engem.*” A rendes rím��avak (itt igei állítmányok, a magyarban kissé durva asszonáncok) után ismétli a másik ríműszót (itt a tárgyat), amely refrénként erősíti, fokozza és egyben keretezi, befoglalja a mondandót. A rendes ríműszó és a redif együtt olyan a sor végén, akár a dupla soros gombolás a ködmönön. El lehet őket hagyni, lehet át-hajlásokat alkalmazni (ilyenek is bőven akadnak FitzGeraldnál), csak akkor az egy másik ruhanemű: mondjuk, nyílt gombok helyett rejtett patenettel záródó mellény. Mindezzel röviden azt akartam mondani, hogy bár FitzGerald ismertette meg Európával Omar Khajjámot, egyszersmind át is szabta őt szinte mindenestül: brit útlevelet adott a kezébe, és a birodalom elegáns polgárává avatta.

Szabó Lőrinc mellett Sziklay Andor, Faludy György és Kállay Szabó Éva dolgozott FitzGeraldéből. De akadt, aki Friedrich Rosen német fordítására támaszkodott (mintha Weöres Sándor ezt tette volna, ő hatodfeles jambusban fordított le néhány Khajjámot), volt, aki a magyar felező tizenkettessel kísérletezett (Baktay Ervin), volt, aki az előbbi formákat keverte alexandrinussal (Franyó Zoltán), és akadt fűzfapoéta (Erődi Harrach Béla), aki az új stílusú népdalok 4, 4, 3 osztatú tizenegy szótagos sorait vélte Khajjám adekvát magyar megfelelőjének. Nem állhatom meg, hogy ez utóbbitól ne idézzek: „*Láttam, amint dolgozott egy fazakos. / Az agyagra kegyetlenül rátaPOS. / És az agyag*

hozzá ily szót intézte: / *Mért csapkodsz úgy, ember voltam, miként te.*” Perzsa segítséggel fordított Hegyi Endre, de ez sem menti magyarját (mely a hatos jambus és az alexandrinus között inog); íme ugyanez a darab tőle: „*Minap egy korsós a vásárban odakint / gyömködté agyagát, és hallám jól, amint / megszólalt az agyag a lábai alatt: / kímélj kicsit, bennem tennen sorsod tekintsd!*” Hát ha a verssorok agyagból volnának, nekik is lenne erre mit mondaniuk. Senki sem hinné, hogy Hegyi az 1950-es években intonálta ezt a hangot, pedig így volt. Végezetül hárman voltak hűek a perzsa formához: Képes Géza, ő a redifet megtartotta, a ritmust és a szótagszámot igen szabadon kezelte, Tandori Dezső, ő igen rigorózusan ragaszkodott a formához, ám ezt a tartalom megsínylette, valamint Fürjes Péter (rá is szinte ugyanaz érvényes, ami Tandorira). Omar Khajjám eddigi magyar fordítóinak (még a nyersfordítókénak is) idevonatkozó munkássága szinte teljes terjedelmében olvasható a Terebess Kiadó elektronikus Ázsia-könyvtárában.

Akárcsak Tandori, én is Simon Róbert nyersfordításából dolgoztam. Igyekeztem az eredetiből megtartani, amit meg kellett, engedni csak ott engedtem (a prozodiában), ahol a magyar szöveg kívánta. Elsődleges céloknak tekintettem, hogy szép magyar verseket hozzak létre, hogy elhitessem: Khajjám valóban világ csodája nagy költő, továbbá hogy megidézzem a rögtönzés frissességét, a beszédszerűséget, az érvelés pengeélességét, a halottakhoz való gyöngéd viszonyt, a keserűség tufeketéjét, a meg nem alkuvást. A fordítás elé áthatolhatatlan gátat emel azonban a két kultúra távolsága és alig átjárhatósága. Az eredetiben például nem egy, az arab nyelvű Koránra épülő blaszfémikus szójáték jelenti a csattanót, vagy ahhoz, hogy igazán élvezni tudjuk némelyik négysoros, szükséges volna az iszlám akkori szellemi irányzatainak első kézből való ismerete. Mindez megtévezve az ad hoc jelleggel, azzal, hogy az eredeti csak úgy kiszalad a mondóból: könnyedén, nemtörődöm módon és minden esetben magasrendűen, telitalálatként – hiszen ezért is őrizte meg a perzsa hagyomány. De hagyományunk nekünk is van: s minthogy a Khajjám-féle rubái sokféle regiszteren játszik, nem haboztam költőelődeimtől tanácsot kérni: Balassitól kezdve Csokonain, Aranyon át József Attiláig, Petriig sokan álltak a hátam mögött, és súgtak. Ha itt-ott sikerült visszaadnom az előszó örömet, azt a magyar költészetnek köszönhetem.

Omar Khajjám

RUBÁÍK

Halasi Zoltán fordításai

Hagyd ott, ki a sorssal békén – állítja – „kijön”.
Borozz be a széppel, ki a pázsitra kijön.
Elmegy valahány, mind, e földi síkra ki jön,
mind el; olyan út ez: vissza már nincs aki jön.

Ó, te, kit ural hét bolygó és elem négy,
ki szüntelen aggódsz, háborgatod elméd,
légy lázbeteg, mert így csak a kint növelnéd,
nem értve a lényeket: ha elmégy – elmégy.

*

Földnek valahány porszeme, míg volt, ami volt,
mind fényteli arcú, ragyogó homloku volt;
simítsd le a kedves arcról gyengéden a port,
mert az is egy kedves arca, egy fürt haja volt.

*

E korsó, amelyből most napszámos kortyol,
egy sáh szeme volt s egy vezir szíve egykor.
Minden kupa, melyből részeg ember kortyol,
egy mámoros arc, egy csókos száj volt egykor.

*

Mert pillanatéletű vagy – egy perc csak a láz –,
békülj meg a sorssal, noha folyton megaláz,
lásd végre be bölcsen, miből élsz itt, mi a test:
föld, pára, lehellet, szikra – hamvadni parázs.

*

Gyötrelmes az élet, csupa kényszerkövetés,
mind több a robot, mind kevesebb a pihenés;
hál' isten, a sújtás oka Más nem lehet, és
Ő mondja meg azt is, mire jó ez az egész.

*

Annak, ki e bánat-sivatagba mehetett;
nem volt beleszólása se abba: mehetett,
mindig hitegették azzal: csak ma – mehetett,
másnap ugyanúgy, hisz meg volt szabva: mehetett.

*

Míg nincstelenül nem kóborolsz – semmi se lesz,
nem mosdik meg vérkönnyben az arc – semmi se lesz;
míg bánat emészt, nem izzó vágy, mely elemészt,
magadnak amíg bucsút nem mondsz – semmi se lesz.

*

Mikor tavaszonta rózsapirulás van,
merülj gyönyörűm el hosszú borozásban!
Hurit, palotát, mennyei kertet, poklot
felejts – mese mind. Csak ülj itt, arcod lássam.

*

Hogy fény a tudás, e hitnek sokat betudok:
sok titkot e hitben, véltem, lassan kitudok –
bár éjt- nap eszem járt, túl a hetvenkettőn
most annyi világos csak, hogy semmit se tudok.

*

Mit ér a remény, ha testünk földbe szállna?
Kerted-palotád, ha lelkünk égre szállna?
Mulasd a baráttal el ezüstöd-aranyad,
dirhem se maradjon – ellenségre szállna.

*

Hogy én filozófus – mondta ellenségem.
Isten a tudója, hogy ha bárki – én nem.
Ám lassan a bánat úgy felőrli énem:
már azt sem tudom, ki vagyok voltaképpen.

*

Egy percre e létben nem lehettem oldott
vagy felszabadult, elégedett vagy boldog;
hiába inaskodtam a sorsnál, mester
még most se vagyok, béklyóznak földi dolgok.

*

Nem rejthetek el Napot rózsával én sem,
nem láthatok a sors titkán által én sem,
tenger a tünődés pedig, s mélyről jön a gyöngy:
átfúrni viszont nem vagyok bátor én sem.

*

Bú-akna, öröm-forrás: te vagy, emberi lény;
nincs más az igazság vagy a gazság gyökerén;
mélység, te, magasság, te tökély, te csökevény;
rozsdás tükör és Dzsam kelyhe: te, bűvös edény!

*

Nem erszényem érzem szűknek, s ezért nem iszom,
vagy mert berugok, s csepülnek, ezért nem iszom;
úgy voltam, amíg ittam: a bú ellen iszom –
most itt vagy örömmek, üdvnek: *ezért* nem iszom.

*

Jön sorra a semmi sarja, és – „Most jövök én!” –
kincset, palotát akarna, és – „Most jövök én!” –
már ülne a nagy jómódba, ám egyszer csak
kinyúl a Halál csontkarja: „És most jövök *én!*”

*

Meghaltam azért, mert üres űr volt csak a lét,
gyötres helye, teljes igazságnélküliség;
csak az mosolyogjon, kire nem vár ez a vég:
úgy él, a halál rá ne tehesse a kezét.

*

Élvezd, ami jut: a márt kifőzték tegnap,
a vágyaidat már lefőlték tegnap;
tőled, mit csinálnál, nem kértezték tegnap –
holnap mi a dolgod, eldöntötték tegnap.

*

Egyszer fazekastól csoda korsót vettem,
elmondta a titkát, amit így értettem:
„Sáh voltam, aranykupám volt, most részegek
korsója vagyok, pusztá agyaggá lettem.”

*

Érlelne remény gyümölcsöt, s elérném már,
tán életem értelmét is felérném már.
Ám így csak e börtön szíke, lét kínja gyötör.
Táruhá a semmi! Ó, ha megérném már!

*

Úgy látom, a titkok gyökeréig nem jutsz,
de még a szokásos elmésségig sem jutsz;
teremts nosza földi édent, réten borpatákat;
a túlnani édenig ha jutsz, ha nem jutsz.

*

Ej, kedvesem, ébredj, oldd meg szívünk gondját,
hozz bort, gyönyörű, egy korsó jó bort mindjárt;
addig hadd igyunk így együtt, míg a fazekas
mindőnk agyagából korsót nem gyárt.

*

Téged idehoznak, őt meg elragadják,
miétre a választ tőlünk megtagadják;
sorsunk titok, épp csak jelképét mutatják:
telt serleg az élet, borral töltve adják.

*

Míg tőlem a kín, a bánat el nem széled –
te életedet jó sorban, vígan éled.
Most még. De a sors szeszélye: ki tudja, mi jön.
És épp amikor a legkevésbé véled.

*

Kagylóban a fogoly vízcsepp gyönggyé válik.
 Rab vagy, ugye, szenvedsz. Ez tesz szabaddá itt.
 Elfogyhat a gazdagság, de majd lesz valami.
 Egyik kupa ürül, megtelik a másik.

*

Földtől a Szaturnusz zenitjéig sorban
 a nagy egyetem titkait megoldottam,
 minden bonyolult bogot – fortélyos voltam;
 egygel, a halállal így sem boldogultam.

*

Lehet, hogy az üdv a földi mennyből sarjad,
 lehet, hogy az élet pompásan áll rajtad,
 és árnyat adó sátor a tested, de a négy
 tartócölöp ingatag, soká nem tarthat.

*

Rám köp csak a sors: ha új életet kezdek,
 mindig balul üt ki, akármíhez kezdek. –
 Lelkem megelégtelt. „Itthagysz” – mondtam. Mire ő:
 „Dől össze a ház. Nélküle mihez kezdek?”

*

Kellett-e a test előtt aludnod-enned?
 Míg áthat a négy elem, muszáj ezt tenned.
 Most mind kivonul, nincs kényszer többé benned.
 Azzá, aki voltál, szabad ismét lenned.

*

Abból, ami van, nincsen kezekben semmi,
 abból, ami van, nemlét tud csak teremni:
 nem jobb-e, ha *nincs* az, ami van – így venni,
 s mindaz, ami nincs, hogy: *van* – e hitben lenni?

*

Forgó egeken nem vesz erőt senki soha:
 prédája a földnek lesz itt mindenki pora.
 Hencegsz, a tiéd nem? Nem evett még meg a föld?
 Ne félj, elemészt az: hamar eljön a sora.

*

Ha adja a sors, hogy épp van pár napra kenyér,
 friss víz, a törött korsóba amennyi fér –
 mért állsz be ahhoz, ki nálad cseppet se különb;
 tűröd, utasítgasson, ki nyomodba sem ér?

*

Harcot s a hatalmat a világ kedveli, nézd!
És íme a sír, mely ugyanezt elnyeli, nézd!
Sáhok, vezetők, főnökök: föld színe alatt.
Holdarcuk a sok kis hangya hogy szétszedi, nézd!

*

Hitványnak, alávalónak szolgálsz: meddig?
Koncert dehogy add el lelkedet, mint eddig!
Inkább a saját véredet idd, egy kenyeret
egyél napokig, mintsem a másét edd itt.

*

Jobb saskeselyűként egy csonttal beérnem,
mint nagy lakomákra senkikhez betérenem.
Jobb árpakenyéren, mintsem mocskolva magam,
élődsi gyanánt senkik táljából élnem.

*

Sokan az igazságot a hitben keresik.
Mások bizonyosságuk az ésből meritik.
Félek, hogy az égből egyszer ily szó harsan:
„Balgák! Ha van út, az nem az ész és nem a hit.”